

miszerint az emlékezetben nem konkrét események maradnak meg, hanem azok társadalmi rekonstrukciói, személyes interpretációi.

Ezt a gondolatot viszi tovább *A letűnt világ* című fejezet azon megállapítása is, miszerint a szerző konkrét történetek értelmezéséből szűri ki a szereplők világára vonatkozó információkat, „[a]z emberek ugyanis történetek révén próbálják megérteni az őket körülvevő világot, és történetek elmesélése révén közvetítik mondanivalójukat mások felé” (159.). Ez nemcsak Szikszai Mária munkamódszerére vonatkozóan fontos, hanem amiatt is, mert a kötet tudatosítja a hátrahagyott dokumentumok és a belőle kirajzolódó élettörténet megkonstruált voltát. A történet felépítése, vagyis az objektív események szelekciója és strukturálása végigkövethető Tyukodi Mihály hagyatékában, és a minket tőle elválasztó időbeli távolság lehetővé teszi az erre való reflexiót, viszont nyilvánvaló, hogy hasonló szándéktól vezérelt cselekvésekre jelenbeli mindennapjainkban is felfigyelhetünk.

A „letűnt világ” aspektusainak (pl. a gazdálkodási szokások, az életmód, az idő észlelése) vizsgálatakor Szikszai Mária a kutatás célkitűzését szem előtt

tartva nem az egyénre, hanem a közösségre fókuszál. A legtöbb esetben ugyanis azt rekonstruálja, hogy a kisebb és nagyobb közösségek (család, faluközösség, az egyház, a nyelvi/kulturális közösség) mit tartottak ebben az időszakban értéknek, milyen szabályok irányították az interakciókat a csoporton belül, minek alapján értelmezhetők mások gesztusait.

Szikszai Mária igényes és érzékeny munkamódszeréről nemcsak a dokumentumok értelmezésének körültekintő volta tanúskodik, hanem például az a tény is, hogy a hagyatékban található fényképek azonosítása végett többször is a helyszínekre utazott, illetve a tények megismerésén túl szerette volna átélni az iratokban rögzített hangulatokat, érzéseket is. Mivel ez nem feltétlenül rögzíthető racionális vagy analitikus értelemben, a szerző jelzi, hogy vannak a hagyaték értelmezésének olyan részei is, amelyeket illetően nem nyerhet bizonyosságot, nem rögzítheti azokat egyértelműen. Ennek jegyében kötete zárszavaként a sorok közötti olvasásra, „a meg nem ismerhető dolgok szépségének” (314.) befogadására invitálja olvasóit.

András Orsolya

A kalendáriumkutatás lehetőségei

Klaus-Dieter Herbst: Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher. Verlag HKD, Jena, 2020. 4 kötet.

Klaus-Dieter Herbst neve nem ismeretlen a németországi kalendáriumkutatásban, jelen nagyszabású munkája folytatása és kiegészítése eddigi, a témára vonatkozó kutatásainak. A négy kötetből álló, monumentális munka az *Acta Calendariographica. Forschungsberichte* sorozat 9. köteteként jelent meg. Az *Acta Calendariographica* sorozat fogja össze a kalendáriumkutatás eredményeit, a már megnevezett, a kutatási eredményeket előtérbe helyező alsorozat (*Forschungsberichte*) mellett létezik egy kimondottan a kalendáriumok újraközlésére és elemzésére vállalkozó alsorozat is, amelyik a *Kalenderreihen* címet viseli.

Biró Annamária (1980) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Múzeum-Egyesület, biro.annamaria@eme.ro

A kalendárium kétségtelenül a kora újkor legolvasottabb nyomtatványa, hiszen számos funkcióval rendelkezik, amellet, hogy a naptár tulajdonképpen világmodell is. A 14-16 lapból álló naptári rész gyakran kiegészült 8-16 lapos asztrológiai előrejelzésekkel. Németül megnevezésében is elkülönítik egymástól a falra akasztható és a könyvformátumú kalendáriumot, utóbbi a *Schreibkalender* nevet viseli, amelyik gyakran tartalmazott a bejegyzések számára fenntartott üres helyet – míg a piaci szempontok, a költséghatékonyságra törekvő előállítási módszerek fokozatos csökkentés után ezt meg nem szüntették.

A kalendárium számos műfajt tartalmaz, ezért különböző kutatási projektek egyik alapforrassává vált. A mnemotechnikai, asztrológiai vagy egészségügyi tanácsadást tartalmazó versek mellett időjárással kapcsolatos jóslások, történeti krónikák, kronológiák, életvezetési tanácsok, ismeretterjesztő és szórakoztató olvasmányok is lehetnek benne. Az adott időszak asztrológiai helyzete, a bolygók állásának függvényében mezőgazdasági tevékenységek időzítésére vonatkozó tanácsokat nyújt, felhívja a figyelmet arra, hogy a csillagállás szerint alkalmas-e az adott időszak különböző üzleti tevékenységek elkezdésére, milyen ételt-italt érdemes fogyasztani, a családtervezésnek melyik a legideálisabb időpontja. Természetesen a kalendárium szorosan kötődik a keresztény liturgiához is, a szentek ünnepeit, a nagy egyházi ünnepeket és az ünnepekhez tartozó bibliai passzust is tartalmazhatja. Ugyanakkor több kalendárium mutatókat is közöl a környék vásáraitól, a mértékegységekről, a különböző forgalomban levő pénznemekről. A német kalendáriumkutatás egyik nagy szenzációja volt, amikor 2009-ben a tübingi Altensburg levéltárából egy 3700 darabból álló, a 17–19. században kiadott kalendáriumgyűjtemény került elő ugyancsak Klaus-Dieter Herbst kutatásainak köszönhetően. Mivel német nyelvterületen voltak olyan periódusok, amikor kötelező volt a kalendáriumok megvásárlása, az volt az elképzelés, hogy ezekből a nyomtatványokból számtalan készült és maradt fenn az utókor számára. Ezzel szemben – éppen a gyakori használatnak köszönhetően – az altenburgi gyűjtemény megtalálásáig csak viszonylag kevés 17. századi kalendárium volt ismert, ezért általános jellegű következtetések levonására a forrásfeltárás nem adott lehetőséget. A reprezentatív számú kalendárium feldolgozásával viszont ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Klaus-Dieter Herbst körülbelül 15 000 kalendáriumot dolgozott fel, ezeknek az adatait összesítette és a lexikonszerű kiadványokon kívül számos monografikus jellegű munkát is publikált a témában.

A 2020-ban kiadott négykötetes kiadvány elsősorban a német nyelvterület kalendáriumainak készítőire koncentrált, hiszen még nem született

összefoglaló jellegű munka azokról a személyekről, akik 1540-től kezdődően kalendáriumokat adtak ki. Az első kötet az *Einführung und Verzeichnisse* címet viseli, azaz a bevezető tanulmány és a különböző mutatók olvashatók itt, terjedelme 407 oldal. A bevezető tanulmány egy, a magyar gyakorlatban kevéssé tapasztalt felvezetővel indít: hosszan tárgyalja, hogy a szerző kalendáriumkutatásait mikor milyen pályázatok tették lehetővé, illetve melyek voltak a sikertelen pályázatok, amelyek hátráltatták a munkát. Ez nemcsak azért érdekes, mert rávilágít a kutatók és a kutatási témák pályázatoktól való függésére, hanem némiképp a végeredményt is befolyásolja. Ebben az esetben például úgy, hogy az elsőt követő további három kötet lexikonszerű életrajzi szócikkei egy a mostanit megelőző változatban hozzáférhető internetes adatbázis formájában is (<http://projekte.thulb.uni-jena.de/kalenderblaetter/start.html>). Mivel azonban más volt a támogatója az internetes adatbázisra vonatkozó pályázatnak, a pályázati anyagban kikötött idő után az oldalt lezárták, és további frissítésekre nincs lehetőség. A kutatás viszont nem állt le, így az itt közölt életrajzok tekinthetők a bővített kiadásnak. Paradox a helyzet olyan értelemben, hogy míg a netes felület lehetőséget teremthetne az állandó korrekcióra, ez a pályázati források kimerülése miatt mégsem valósulhat meg. A mostani kötet kiadásához szükséges kutatómunkát végül 2006-tól 2017-ig a *Deutsche Forschungsgemeinschaft* és az *Institut Deutsche Presseforschung der Universität Bremen* támogatta. A brémai kutatóintézet már eddig is nagyon sokat tett az európai felvilágosodáskutatás sajtóirodalmának feldolgozásáért, és úgy tűnik, hogy a kalendáriumokat is azok közé a források közé sorolják, amelyek az ún. *Volksaufklärung* kiterjesztéséhez, a felvilágosodás tudásközvetítő funkciójának megerősítéséhez járultak hozzá.

A bevezető tanulmány, mely önmagában is könyv terjedelmű, közli a három kötet biográfiáinak számbeli adatait is. Összesen 781 életrajzt közölnek, ebből 776 olyan név, amelyik szerzőként szerepel egy-egy kalendárium címlapján. Míg 1593-ig kizárólag valóságos személyeket tüntettek fel a címlapokon szerzőként, 1594-től álneves vagy inícialek mögé rejtőző szerzők

is megjelennek, a lexikonban tehát ők is helyet kapnak. A szerző összesen 701 névvel számol, ebből 115 minden kétséget kizáróan álnév, amelyet 62 esetben lehetett megfejteni. 1700-ig összesen 597 valóságos kalendáriumszerzőt sikerült azonosítani.

A kutatás kiindulópontjának azt a könyvformátumú kalendáriumot tekinti, amelyik 1539-ben készült az 1540-es évre Hans Guldenmund nyomdájában Nürnbergben. Ugyancsak alapfeltevésként jelenik meg tanulmányában, hogy a kora újkor embere a kalendáriumot a keresztény ünnepek számontartására, az állattartásra vonatkozó asztrológiai feljegyzések gyűjtőhelyeként használta, és kiemelt jelentőséget tulajdonított a szentek ünnepeinek pontos datálásának, a nap és a hold felkeltének és nyugtának pontos időponthoz kötésének. A reformáció hatására később bibliai textusok is helyet kaptak a kalendáriumokban. Az üresen maradt oldalak bejegyzéseit is elemzi a szerző, ezeket különböző jellegű feljegyzések szerint csoportosítja: személyes napló, gazdasági és házvezetési naplókönyv, helytörténeti feljegyzések, időjárás feljegyzések. A 17. századtól kezdődően a babonáság legyőzése, a tudás terjesztése lesz az egyik fő célja, a szövegek is ennek a funkciónak megfelelően változnak, az asztrológiai-asztronómiai bejegyzéseket inkább a népi megfigyelések vagy a jelenségek mögötti tudományos magyarázat váltja fel. Ugyanakkor továbbra is fontos marad a konfesszionális jelleg: 1540 és 1750 között 167 lelkész, teológus vagy teológiai képzettséggel rendelkező kalendáriumszerzőt sikerült azonosítani, a legtöbb ilyen szerző luteránus lévén.

A tanulmány külön kitér a lehetséges vásárlókra, olvasókra, azaz a kalendáriumok potenciális használóira is. A 16. századi kalendáriumokban a megszólítottak a tanultak és az üzleti tevékenységeket folytatók voltak, majd hamarosan az ún. átlagember lesz az ideális olvasó. Nyilván nem a mai értelemben vett átlagember, hanem aki tudott olvasni: a nemesek, tanultak, tanácsosok, tisztségviselők és egyetemisták. A 17. században elkezdődik a kalendáriumok differenciálódása a célközönség képzettségi szintjének megfelelően és különböző típusú variánsok jelennek meg.

Külön kutatások vonatkoznak arra, hogy a kalendáriumok milyen példányszámban jelentek meg. A könyv bevezető tanulmánya közli az 1558 és 1760 közötti rendelkezésre álló adatokat évekre lebontva. Impozáns itt is az adathalmaz, amit össze tudott gyűjteni, ugyanakkor nem minden esetben alkalmas a következtetések levonására, mert esetleges, hogy melyik évből hány kalendáriumra vonatkozóan lehet fel adat a példányszámról, ráadásul a források is nagyon eltérők: nyomdai számlák mellett gyakran csak a szerző egy-egy leveléből lehet következtetni a példányszámra. Ugyanez a helyzet a kalendáriumok árával kapcsolatos okfejtésben is: a meglévő adatok adhatnak valamiféle képet arról, hogy milyen anyagi ráfordítással milyen árat sikerült meghatározni, de ahhoz, hogy arányaiban lássuk ezt a kérdést, össze kell vetni a korabeli más termékek árával, figyelni kell a területi különbségekre, az időbeli eltérésekről nem is beszélve. Erre természetesen nincs elég tér ebben a tanulmányban, a különböző kutatási irányokat viszont jelezhetik a kérdésfelvetések.

A tanulmány ezután tér rá a kötet fő témájára, a kalendáriumszerzők személyére. A kérdést ez esetben is több irányból közelíti meg. A szerzőt az érdekli, hogy a kalendáriumok előállítói milyen képzésben részesültek, mi volt a foglalkozásuk, milyen szociális kapcsolatokkal rendelkeztek, kire lehetett hatásuk, milyen környezetből jönnek, az viszont még nincs megoldva, hogy kigyűjtsék a szülőkre vonatkozó információkat is. Érdekes a szerzők felekezeti megoszlása is, az első 25 kalendáriumkészítő kivétel nélkül protestáns volt, 1700-ig pedig igen alacsony marad a katolikus szerzők aránya, mindössze 32 ilyen szerzőt sikerült azonosítani, ez pedig az ismert szerzők 5,7 százaléka. Klaus-Dieter Herbst külön kitér azokra a szerzőkre, akik eltérnek a normáktól. A kora újkorban mindössze két női szerzőt talált: Magdalena Zegert, aki 1491-ben született és Salome Schimpferint, aki 1654 és 1660 között adott ki kalendáriumokat. Az egyetlen zsidó kalendáriumszerző mellett megemlíti Gottlieb Wegnert is, aki miután 15 évesen kiadott egy kalendáriumot, 16 évesen el is hunyt.

Az első kötet tartalmazza a négy kötet mutatóit is, ezek a következők: névmutató – minden névvel

ismert kalendáriumkészítő és az álnevek egyrészt ábécé sorrendben, másrészt pedig kronológiai sorrendben. Azok a kalendáriumszerzők, akiknek csak a neve ismert, de nem lehetett róluk kideríteni semmit, nem kaptak szócikket, és külön jegyzékben szerepelnek. Ugyancsak mutatók segítenek a nyomdászok és kiadók szerinti keresésben.

Meggyőződésem, hogy szinte hiánytalan a kalendáriumkutatásra vonatkozó szakirodalom, hiszen a szerző mintegy száz oldalon keresztül sorolja azokat a tanulmányokat, kiadványokat, amelyek a témával foglalkoznak. A kötetet az intézmények jegyzéke zárja.

A következő három, egyenként 500 oldalas kötet a kalendáriumkészítők biográfiai szócikkeit tartalmazza, 2. kötet: Achalm – Heldvader, 3. kötet: Heller – Reinstein, 4. kötet: Reisacher – Zorawsky. A szócikkek hasonló struktúrára épülnek: a név mellett

azonnal jelzik, ha álnévről van szó, tételesen felsorolják, milyen kalendáriumok köthetők az illető névhez, ezt követik az életrajzi adatok. Az egyes személyek esetében eltérő, hogy mennyit sikerült kideríteni róluk, így egy-egy szócikk terjedelme a féloldaltól a 2-3 oldalasig terjedő skálán mozog. A névhez köthető kalendárium összes adata is megtalálható itt, a kiadási hely és kiadó, év, további szakirodalom, mikor jött létre a szócikk, mikor javítottak rajta, ez azért fontos, hogy az olvasó rögtön lássa, hogy a már említett adatbázishoz képest változott-e a szócikk szerkezete, vagy a két szöveg identikus egymással.

A munka haszonnal forgatható több tudományterület kutatói számára, a sorozat többi darabjával együtt pedig kiválóan alkalmas arra, hogy bemutassa a német kalendáriumkutatás eddigi eredményeit.

Biró Annamária

Csillagainkban a hiba

Hermann Veronika: Helyettem a nyelv. Identitáspolitikák az irodalomban. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2020. 249 old.

Hermann Veronika *Helyettem a nyelv* című könyve kísérlet a 19. század óta kikristályosodó, megkövülő irodalmi kánon identitáspolitikai játszmáinak újraolvasására. Az az olvasásmód, amely ehhez módszertant kínál, „csillagokká repeszi a szöveget” (ahogy a szerző az első fejezet második alfejezetében fogalmaz Roland Barthes nyomán), azaz problémagócponokat különít el benne, melyek aztán új nyomatékokat kölcsönöznek a szöveg egészének. A kötet olvasásmódja azt mutatja meg, milyen végtelenül ideologikus minden szöveg, s mennyire nincs esélyünk tájékozódni és létezni a világban ezeknek az ideológiáknak a visszafejtése nélkül. Hacsak a cím szavain és azok egymáshoz való viszonyán gondolkodunk el, máris kialakul a könyv értelmezési hálója: identitás, nyelv, irodalom, politika fogalmai úgy kapcsolódnak össze egymással,

hogy a helyettesítés alakzata (helyettem a nyelv) mindig elvesz valami lényegit a helyettesítettből, s hozzáad valami nem lényegit a helyettesből. A kötet szerzője ezeknek a cserefolyamatoknak a logikájába vezeti be olvasóit.

A könyv központi kérdése, hogy alakulnak ki, változnak, működnek az autoritás különböző formái. Ezt a kérdést a cím már megválaszolja: a szerző helyett a nyelv, a nemzet/közösség helyett a szépíró, az egyén helyett az általa megbízhatónak tartott kifejezésformák, a történelem helyett a jelrendszerek beszélnek, vagyis kerülnek autoriter pozícióba, vagyis cselekszenek. A felvetett kérdés a médiaelméletek legalapvetőbb kérdése, melyet az elhíresült McLuhan tudományos szlogen, a „médiium az üzenet” foglal össze. Ezt a nagyon széttartó, a világunk működését alapvetően meghatározó problémát a könyv irodalmi

Keszeg Anna (1981) – kultúrakutató, PhD, egyetemi adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár,